Євген Мулярчук (Київ)

ПОТРЕБА В ПОНЯТТІ ДУШІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ РІВНІ

Очевидно, що зміст поняття душі і його роль у філософії, в науковій думці змінювалася упродовж історії людства. Навіть стислий розгляд цих відмінностей становить окреме й фахово складне завдання. Натомість пропоную власне міркування про сучасну потребу в цьому понятті. Власне чому й коли ми згадуємо душу людини або іншої живої істоти? Чому одні люди в наш час потребують цього поняття, а інші – ні?

Перш за все, філософам відома метафізична потреба. Це намагання збагнути буття, пояснити рух і спрямованість усього сущого. Звісно, людина є сама для себе мірою усього існуючого. Тому роздуми про людське буття й свідомість, про джерела самості й особистості посідають чільне місце у філософії. Однак, попри усі намагання людей опанувати себе й світ, залишається невичерпне і непідвладне. І ось, що менше ми про це думаємо і вчимо думати інших, то більше мороку вкриває існування людей, а їхня самосвідомість заповнюється міфічно-містичним змістом.

Отже, ми маємо потребу мислити й говорити про внутрішню сутність людини, про центр її переживань, про можливо глибшу за наше власне «я» самість. Зрештою нам йдеться, про те останнє, яке лишається поза всіма нашаруваннями нашого особистого існування, про те, що, можливо, переживає сам його кінець. Нам потрібна сталість, уявлення про тотожний собі носій наших мінливих почуттів і дум, змін нашої істоти, носій нашого розвитку. Потрібна мета й розуміння того, що наші прагнення, і, зрештою, наше буття не обертається на ніщо ні в плинові існування, ані зі смертю.

Це потреба онтологічна – мислити душу як саме наше буття, нетотожне з нашим тілом та навіть із особистістю. В інтуїтивному його осягненні – це завжди щось іще, до-тілесне, і понад-свідоме. Проте в намаганні задовольнити наукові критерії верифікації, фальсифікації ця нередукована до матерії і природи сутність підміняється у філософії немов зрозумілішими концептами, як от «власного тіла» нероздільного із самосвідомістю людини в феноменології М. Мерло-Понті або «mind» у новітній філософії свідомості. Утім йдеться про те ж саме: адже феноменальне тіло розуміють не як організм, а як свідому себе, живу цілісність переживань і зв’язків, способів і засобів дії у світі. І це поле значень самості охоплює підручні речі. У Мерло-Понті читаємо, що автомобіль є немов продовженням тіла водія, а капелюшок дами невід’ємний від всієї її постави. У Гайдеггера черевики, молотки й інші речі оповідають про буття і світ їхнього господаря.

Відтак позбавлена субстанції свідомість «розливається» у світі, просочує речі й людські установи. Сучасна фізика, ідеї якої складно осягнути невтаємниченим, та припустімо, що це так: пропонує концепт енергії як універсальної сутності матеріального і духовного буття. Хай так, але де ж тоді ми самі? Кожен із нас зокрема не думає про себе як про згусток енергії, самосвідоме тіло або безсубстанційний розум, ба навіть і не як про пастуха буття,

або, даруйте, і як раба Божого (Христос бо відкривав людям перспективу синівства).

У домодерні часи уявлялося, що в тілі розлита сама душа людини. Вона дорівнює не свідомості, а життю. За давніх часів уявляли, що душа є життям у всьому, що «дихає». Немає душі, немає життя, немає й тіла – залишається лишень труп, корпус (corpse). Модерна філософія не одразу, але десубстанціалізує душу. Треба визнати в цьому поступ. Адже не видається коректним запитувати «що є душа?». Таке питання спонукає уявляти щось за аналогією з тілесними (матеріальними) речами. Цим ми не влучаємо в ціль. Чи ж хтось погодиться назвати себе «чимось»? Лише в принизливому сенсі – людина «твар», у вищому – творіння Боже. Так, «з погляду Бога» людська душа скінченна, існує як щось. Однак ми не є чимось для самих себе.

Про власне буття ми не питаємо, *що* воно є? Навіть коли вживається саме слово «що», йдеться про інше. Буття не є об'єктом, ми не є об'єктом, адже не можемо вийти зі свого буття, вийти із себе, *зі своєї душі*. Отже, ми не можемо поставити перед собою *душу* як об'єкт пізнання. А коли й робимо це, то розглядаємо вже не себе, не власну сутність, а якусь концепцію людини.

Потреба в понятті душі випливає із неможливості для нас не думати про власне буття. Хоча нічого власного ми не здатні осягнути, кажучи про буття. Що ж, філософія виникає з подиву. Поняття душі відповідає *онтологічній* потребі людини в розумінні буття, що не дорівнює його пізнанню. У поняття душі є також корисна *практична функція* – воно *заступає* неможливість володіти буттям. Водночас собою володіти, себе опанувати нам треба. Ми маємо в душі не теоретичний об'єкт, а предмет практичного зацікавлення: як зробити своє життя сповненим мети, таким, що розвивається навіть всупереч його скінченності. Тоді ми й говоримо про формування душ, про виховання людини.

З історії філософії ми маємо онтологічний концепт субстанції – того, що лежить в основі всього різноманіття буття – матерії для речей і тіл у світі, духу – для проявів свідомості, почуттів, думки. Та й інша субстанції є підставою спрямованості, доцільності руху тіл й індивідуального розвитку окремих істот. Не зазіхаючи на онтологічну й далебі теологічну точність, і не для провокування дискусії, все ж визначу, що поміж субстанціальністю матерії і духу *душа* є радше *акцидентною,* похідним явищем.

Сучасна наукова думка елімінувала душу або допускає її як метафору – *умовне позначення* особистої цілісності поза плинністю і навіть суперечливістю проявів буття людської особи. Проте навіть метафоричний вжиток задовольняє онтологічній потребі – мати основу нашого свідомого себе існування. Ми всі розуміємо, про що йдеться, коли ніби й несерйозно вживаємо слово «душа». Практична потреба полягає також у понятті душі для розуміння спільності людського існування, навіть спільності всього живого. Концепту тілесності для цього замало. Контактуючи з тваринами, ми іноді однобічно, а з вищими видами навзаєм, діємо як свідомі одна одної істоти.

«Все, що дихає, нехай хвалить Господа» – гарні біблійні слова. Маємо ж ми, приміром, англійське слово «unanimous», яке перекладається «одностайно», «одноголосно». У ньому сказана ця єдино-душність, або однодушність, яка різними мовами так чи так звучить. Йдеться про можливість розуміти іншого,

хай навіть він чи вона мислить і діє не так, як ми. Але Інший є таким самим, що й ми – тим, «хто дихає» – має душу.

Поняття душі допоміжне, щоб зафіксувати моральну суб'єктивність, чого дедалі бракує в мега-плюралістичному світі. Якщо в людини є «душа», отже, існує суб'єкт відповідальності. Утім треба додати означення «розумна» душа. Часом кумедно виглядає, коли ми закликаємо до відповідальності тварин, але ж іноді це виправдано в межах їх здатності щось розуміти. Основою є те, що ми вважаємо їх не природними автоматами, а живими створіннями, одушевленими істотами, і тому можемо до них звертатися, навіть не розраховуючи на відповідь.

Додамо соціально-психологічний аспект до нашого міркування. Поява наукової психології і деконструкція метафізичних понять у XX столітті підважили релевантність поняття душі щодо людської свідомості й людської істоти. Це відображає й розвиток автономії людської суб'єктивності. Проте з морального погляду, в цьому реалізоване *свавілля,* бажання людини належати лише собі і безроздільно володіти світом. Інший бік такого бажання – страх. Адже, душа не має дна, *в собі досяжного* опертя. Таким є дух – поняття ідеалістичне, яке вимагає визнати вище над нами буття. Своєвільній людині зручніше бути на поверхні власного «я» та препарувати все позасвідоме як «воно», а суспільне як «над-я», але таки ж стосовно «я».

Поняття душі етично навантажене. Воно вказує не лише на нашу пов'язаність з буттям інших істот, але і з духовним виміром буття. В душі ми не замкнені, не належимо виключно собі – маємо берегтися, маємо плекати добро, вогник істини, любові… Душі щось *належить*, а виміри належного знаходяться поза і понад нею – хоч би у спільному з іншими світі, а взагалі у духовному світі.

Коли людина відповідає «у мене немає душі», вона вочевидь захищається, мовляв «не накидайте мені свої релігійні та моральні уявлення; я хочу жити на власний розсуд і свою волю». Це ніби й не осудне бажання не бути чиїмось об'єктом, прагнення володіти собою. Проте, з утратою зв'язку з духовною традицією, людина у пошуках суб'єктності відкидає те, чого вже не розуміє, зі страху втратити себе, власну свободу. Виникають конфлікти особи з суспільством, а також психічне напруження між «я» самосвідомості і несвідомим, яке необхідно аналізувати, контролювати його прояви.

Як на мене, стан самосвідомості сучасної людини не є здоровішим, ніж за темних і забобонних часів. Хвороба занедбаної людської душі виявляється усюди – у зруйнованому довкіллі (адже немає виміру спільності з усім живим, а цілі людської діяльності формують особисті інтереси і бажання), у втраченому відчутті родини, в розмитості власної ідентичності сучасної людини.

Висновки. Мова про «власну» душу – це означування основи індивідуального буття, якої ми пізнати не можемо. Потреба в понятті душі онтологічна. Людська особа, особистість не є щось стале, матеріально вона ніщо собою не являє. (Даруйте, не мозок же у моїй голові є особою). Має бути онтологічний «носій», щоб моє «я» не було редуковане до матерії і, зрештою, стало нічим, фікцією. Ми називаємо цю буттєву основу «душею».

Практична функція поняття душі – зробити те загальне життя, яке струменить у нас, перетікає через наші тіла, *нашим* життям, зробити це власне життя зрозумілим для інших, мати спільність почуттів, прагнень з іншими

людьми і навіть з іншими істотами.

Ми не пізнаємо саму душу – *що* вона є, але для нас можливо говорити *яка* вона є – про якості душі: слабкодухість або, навпаки, її велич…

Проте у самій душі немає шкали оцінювання. У тричленній структурі людської істоти: *тіло-душа-дух*, посередині інтегровані ми, наше «власне» життя. Тіло – не ми, або не повністю ми. Дух наповнює нас із-зовні – високим або ж низьким стремлінням, силою, словом, надихає, полонить, підносить. Дух є понадособистісним виміром душевного життя. Цінності є духовні, цінності є матеріальні, але вони не душевні. Душа відчуває і прагне, радіє і сумує. Проте вона потребує духовної осі, вертикалі, висоти, аби не жахатися власної безодні. Цінності душа набуває і виявляє в духовному вимірі. Душа виховується на духовних цінностях або духовно занепадає, ниціє.

Без поняття душі неможливо мати гармонію життя. Хто не приймає поняття душі, не може бути й пантеїстом, не знайде спокій навіть у природі. Проте не достатньо думки, що існує душа, яка переживає тіло. Адже нескінченність душевного життя поза духом є марною, або «дурною». Їй бракує напряму. Це «лет» у непроглядному, без обріїв, без відчуття сенсу.

Дух – це дар піднесення, можливість покликання й зростання душі. Отже, поняття душі задовольняє потребу людини в осягненні власного існування, але обрії її розвитку відкриваються у сфері духу.

Юрій Ковальський (Дрогобич)

ОСВІТА БЕЗ ДУШІ ЯК ВИКЛИК СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Проблема, яку я пропоную розглянути у своїй статті, не є суто педагогічною. Вона не може бути виключно зведеною до дискусії в рамках педагогіки, чи критики окремих освітніх політик. Мова йде про значно глибший зсув у способі розуміння людини та світу довкола неї, що виявляє себе у трансформації самої ідеї освіти. Відтак, те, що ми позначаємо в цій роботі як «освіту без душі», не є звичайною метафорою в риторичному сенсі, а може послужити своєрідним концептуальним індикатором. Він фіксує втрату освітою свого антропологічного ядра, відповідального за внутрішнє формування суб'єкта навчання.

Термін «душа» в даному контексті потребує нашого уточнення, щоб уникнути надмірної метафізичності й спрощення проблематики, що розглядається. Як відомо, у класичній філософській традиції, від Платона і аж до німецького ідеалізму, душа представлена не субстанцією у богословському розумінні, а певним принципом внутрішньої організації людського досвіду, центр, який поєднує наше пізнання, афективність і волю. Він формується у процесі життєдіяльності, і насамперед у взаємодії з іншими людьми та світом культури [1, с. 8-9]. У філософському ж дискурсі сьогодення цей термін можемо адекватно розкрити через поняття суб'єктивності, самовідношення і життєвого світу. Відповідно до цього, освіта без душі означала б таку конфігурацію освітнього процесу, в якій ці виміри або б маргіналізувались, або взагалі підлягали б елімінації.